

HALİDE EDİB ADIVAR

TÜRK'ÜN ATEŞLE
İMTİHANI

İSTİKLÂL SAVAŞI HATIRALARI



ANI

♥
CAN

9.
BASKI



Halide Edib Adıvar
TÜRK'ÜN
ATEŞLE İMTİHANI
İSTİKLÂL SAVAŞI HATIRALARI

Can Yayınları: 1684

© Can Sanat Yayınları Ltd. Şti., 2007

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İngilizce 1. basım: *My Share in the Turkish Ordeal*, 1928

Türkçe 1. basım: 1962

Can Yayınları'nda 1. basım: 2007

9. basım: Şubat 2014

Bu kitabın 9. baskısı 2 000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayanlar: Mehmet Kalpaklı - S. Yeşim Kalpaklı

Kapak tasarımı: Erkal Yavi

Kapak düzeni: Semih Özcan

Dizgi: Gülay Yıldız

Düzeltili: S. Asaf Taneri

Kapak baskı: Çetin Ofset

İç baskı ve cilt: Şefik Matbaası

ISBN 978-975-07-0891-6

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.

Hayriye Caddesi No. 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax: 252 72 33

<http://www.canyayinlari.com>

e-posta: yayinevi@canyayinlari.com

Halide Edib Adıvar
TÜRK'ÜN
ATEŞLE İMTİHANI
İSTİKLÂL SAVAŞI HATIRALARI

ANI

CAN YAYINLARI

**HALİDE EDİB ADIVAR'IN
CAN YAYINLARI'NDAKİ
DİĞER KİTAPLARI**

SİNEKLİ BAKKAL / roman

ATEŞTEN GÖMLEK / roman

HANDAN / roman

MOR SALKIMLI EV / anı

VURUN KAHPYE / roman

SON ESERİ / roman

YOLPALAS CİNAYETİ / roman

TATARCİK / roman

TÜRKİYE'DE ŞARK-GARP VE AMERİKAN TESİRLERİ / deneme

KALP AĞRISI / roman

ZEYNO'NUN OĞLU / roman

Halide Edib Adıvar, 1882'de İstanbul'da doğdu. Üsküdar'daki Amerikan Kız Koleji'nde okudu. 1908'de gazetelere yazmaya başladığı, kadın haklarıyla ilgili yazılardan ötürü gericilerin düşmanlığını kazandı. 31 Mart Ayaklanması'nda bir süre için Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. 1909'dan sonra eğitim alanında görev alarak öğretmenlik, müfettişlik yaptı. Balkan Savaşı yıllarında hastanelerde çalıştı. 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda, İzmir'in işgalini protesto mitinginde etkili bir konuşma yaptı. 1920'de Anadolu'ya kaçarak Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Kendisine önce onbaşı, sonra üstçavuş rütbesi verildi. Savaşı izleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası ile siyasal görüş ayrılığına düştü. 1917'de evlendiği ikinci kocası Adnan Adıvar ile birlikte Türkiye'den ayrıldı. 1939'a kadar dış ülkelerde yaşadı. O yıllarda konferanslar vermek üzere Amerika'ya ve Mahatma Gandhi tarafından Hindistan'a çağrıldı. 1939'da İstanbul'a dönen Adıvar, 1940'ta İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Filolojisi Kürsüsü başkanı oldu, 1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız milletvekili seçildi. 1954'te istifa ederek evine çekildi ve 1964'te öldü.

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
I. Bölüm: İstanbul'da	13
1) Millî Mücadele'yi Hazırlayan Hadiseler	15
2) İzmir'in İşgali ve İç Kargaşalık	28
3) Anadolu'ya Sığınma	64
II. Bölüm: Ankara'da	121
4) Ankara, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele	123
5) İç Savaşın Önemli Safhaları	140
6) Kalaba Köyü ve Hayvan Dostlarım	160
7) Başıbozukların Sonu ve Yeni Ordu	178
8) İlk Görünüş	200
III. Bölüm.	211
9) Cepheye Nasıl Katıldım	213
10) Sakarya	217
11) Onbaşı Halide	236
12) Ateşle İmtihandan Sonra Gayeye Varış	266
13) İzmir'de	288
14) İzmir'den Bursa'ya	296
15) Savaşa Paydos	301
Epilog	311
Başvurulan Kaynaklar	313

SUNUŞ

Halide Edib Adıvar, çocukluk günlerinden 1918'e kadarki hatıralarını *Mor Salkımlı Ev* başlığıyla kaleme almıştı. 1918'den 1923 sonlarına kadar olan dönemi anlattığı, anılarının ikinci bölümünde yazar, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında yaşadıklarını, gözlemediklerini canlı ve etkileyici bir anlatımla okuyucuya sunuyor. *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Kurtuluş Savaşı'nın Halide Onbaşı'sının, o günleri yaşayan bir aydınının içten anlatımıyla yakın tarihimize ışık tutuyor.

İlk olarak 1928'de Asia dergisinde "My share in the Turkish ordeal" (Türk'ün sıkıntılı mücadelesindeki payım) adıyla İngilizce olarak yayınlanmıştır. Yapıt, aynı yıl içinde kitap olarak da yayınlanır. Halide Edib, kitabın girişinde de yazdığı gibi, anılarını önce İngilizce sonra Türkçe kaleme almıştır. Yani, çeviri değildirler. 1959'da Hayat dergisinde tefrika edilmeye başlanan *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, ilk olarak 1962'de kitap olarak basılır.

Bu baskıda, yapıtın yazarın hayatında iken yapılan son baskısı (1962) esas alınmış, gerekli görülen yerlerde diğer baskılarıyla karşılaştırılmıştır.

Mehmet Kalkaplı - S. Yeşim Kalpaklı

Anlatacaklarım basit şeylerdir. Türk'ün ateşle imtihanı esnasında, o mücadelede yer almış olan Türkler'in ve düşmanlarının gençliği, gelecekte bunu okudukları zaman, birbirlerinin kanına girdiren düşmanlık perdesini yırtacak, göz göze gelecek, o eski kin ve nefret harabesinin üstünde bir insanlık ve barış dünyası kuracaklardır.

Nasıl Sinekli Bakkal'ı ve hatıratımın birinci cildini önce İngilizce, sonra Türkçe yazdımsa, hatıratımın ikinci cildi olan ve 1918'den 1923 sonlarına kadar İstiklâl Savaşı'nı içine alan Türk'ün Ateşle İmtihanı'nı da önce İngilizce, sonra Türkçe yazdım. Bunların hiçbiri tercüme değildir, fakat bazı yerleri kısa, bazı yerleri biraz uzun olmakla beraber, öz itibarıyla aynıdır. Bu hatıralar, İstiklâl Savaşı'nı hazırlayan zihniyetin, başka başka yönlerden, lehte ve aleyhte olan bütün fertlerin, en fazla, bir ruh tahlilinden ibarettir. Gerçi, başlıca vakaları da içine alınmışsa da, bu hatıralar asıl, bütün bir memleketin, üç yıl sonunda İzmir'e nasıl önüne geçilmez bir sel gibi beraberce aktığını gösterir.

H. E.

I. BÖLÜM

İSTANBUL'DA

*Baykuş nöbet çalar Efrâsiyâb takında,
Örümcek perdedârdır Kayser'in sarayında.*

Sadi-i Şîrâzî

MİLLÎ MÜCADELE'Yİ HAZIRLAYAN HADİSELER

30 Ekim 1918'den 19 Mayıs 1919'a kadar

Benim o günlerde maddî ve manevî durumum, Mütareke¹ imza edilip de İttifak Kuvvetleri'nin² İstanbul'a girişiyle memlekette hâsıl olan³ umumî hislerden başka değildi. Herkes gibi ben de, 1914'ten itibaren geçen hadiselerin tesiriyle yorgun, şaşkın ve canımdan bıkkın bir vaziyetteydim. Osmanlı İmparatorluğu çökmüştü. Fakat bu korkunç çöküntü altında ezilenler sadece Birinci Büyük Dünya Savaşı'na Türkiye'yi sokan İttihatçılar değildi. Şurasını da eklemek isterim ki, o savaşa girsek de, girmesek de İmparatorluk'un devam edemeyeceğine, ben, o günlerde de inanmışım. Bununla beraber geleceği görebilen bir siyaset takip edebilseydik, belki o günün ani ve korkunç akıbetine uğramazdık. Herhâlde, o gün İmparatorluk'un ölümü apaçık bir hakikatti.

¹ Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918): I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan anlaşma. Bu anlaşmayla İstanbul'un işgal edilmesi ve ordunun dağıtılması kabul edilmiştir.

² İttifak Devletleri: I. Dünya Savaşı'nı çıkaran ve İtilaf Devletleri'ne karşı savaşan Almanya, Avusturya-Macaristan devletlerine verilen ad. Sonradan Osmanlı Devleti ve Bulgaristan da bu birliğe katıldı.

³ Meydana gelen.

Esasen, bir taraftan Türkiye'deki azınlıklar arasında Batı devletlerinin yıllarca devam eden hazırlıkları olduğu kadar, Abdülhamid devrinde başlayan muhtelif ve karşılıklı kıtaller¹ ve bilhassa tehcirler² de bu neticeyi bir gün getirecekti.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Rusya "hors de combat" yani savaş sahnesinin dışında kalmıştı. Bundan dolayı İngiltere, Fransa ve belki İtalya, zaferlerinin büyük ganimetine namzettiler. İtalya hissesini, bir dereceye kadar, Avusturya'dan almıştı. Ötekiler, Osmanlı İmparatorluğu'nu nüfuz bölgelerine ayırarak, onların üstünde hâkimiyetlerini yürütmek suretiyle hisselerini almak istiyorlardı. Şurası bir hakikattir ki, Türkiye'de Müttefikler'in ahlâkça üstünlüğüne ve onların insan hakları, adalet gibi büyük sözlerine inanmış olanlar dahi, bunları Türkiye'ye tatbik edeceklerinden emin değildiler. O günlerde Wilson'un on dört prensibi³ şamatayla ilân edilince, bütün dünyada büyük bir tesir yaptı ve Türkler'in çoğunlukta oldukları yerlerde, istiklâllerine dokunulmayacağı zannı⁴ hâsıl oldu. Bu görüşlere inanan Türk aydınları, Müttefikler'in hiç olmazsa, iki şeyden sakınacaklarına inanıyorlardı. Bu şeylerden birincisi şuydu: Türkiye'nin doğusunda ve batısında bir Ermenistan kurmaya teşebbüs etmeyecekler. Çünkü, Ermeni tehcir ve kıtalinden önce de buralarda Ermeni nüfusu en az %2, en çok da %20'yi geçmemişti. İkincisi: Yunanlılar'a Orta Doğu'da yer vermeyecekler. Çünkü, böyle bir teşebbüsün bu iki millet arasında kanlı bir mücadele açacağı muhakkaktı. Eğer, Müttefikler bu iki şeyden kaçınmış olsaydılar, bugünün tarihi bambaşka bir şekilde gelişecekti.

¹ Topluca öldürmeler.

² Göç ettirmeler.

³ *Wilson Prensipleri*: Wilson Thomas Woodrow, Amerikalı bir devlet adamıdır. Sürekli barışın kurulmasını amaçlayarak on dört maddelik bir öneri sundu.

⁴ Sanısı.

Büyük Savaş'ın sonunda, Türkiye'deki millî hislerin bilânçosu muhtelif bakımlardan yapılabilir:

Ben kendim, bu tarihte bambaşka şeylerle meşgul-
düm. Evvelâ, Türk Ocağı'ndaki¹ yeni idare heyeti² üyesi
sıfatıyla tüzüğün bazı maddelerini değiştirmeye çalışı-
yordum.³ Üzerinde en fazla çalıştığımız nokta, birkaç
doktorla beraber bir "Köycülük" teşekkülü meydana
getirmektir.⁴

Mütarekeden birkaç hafta evvel, Talât Paşa kabinesi
istifa etti. İzzet Paşa kabinesi Mondros'ta Amiral Galt-
horpe ile müzakereye girişti. İzzet Paşa ile Rauf Bey⁵ (o
zaman Bahriye Nazırı) Türk mümessili⁶ olarak 30 Ekim
1918'de Mütareke'yi imzaladılar.

Müttefik kuvvetlerinin İstanbul'a girişi ile bir kısım
azınlıklar sokaklarda barış içinde yaşamaya alışmış olan
Türk vatandaşlarına çok kötü muamele etmeye başladılar.
Bu aralık etrafta dolaşan dedikoduların en kuvvetlisi
Senegalli askerler hakkındaydı. Ortada dolaşan bir söy-
lentiye göre, sokakta Türk kadınlarını ısıırıyorlar, Türk
çocuklarını kesip akşam yemeği olarak yiyorlarmış. Tabii,
bu bir söylentiden ibaretti. Yalnız şu var ki, Müttefik kuv-
vetleri, küçük bahanelerle, durmadan Türkler'i tevkif⁷

¹ *Türk Ocağı*: 1912'de kurulmuş bir sivil toplum örgütü. Mehmet Emin Yurdakul, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi ünlü aydınlar da bu örgütün içinde yer almıştı.

² Yönetim kurulu.

³ Bilhassa Türk Ocağı'na, Türk gelenek ve kültürünü benimsemiş olan azınlıkları da almak. Çünkü, Ocağın ırkçılığa kaymasına engel olmak istiyordum. Üye olarak almaya Ocağın ikna edememekle beraber Comitas gibi sanatkârları davet ediyorduk. (Y.N.)

⁴ Bu fikir üzerinde tesir yapan muhtelif şeyler vardı. Amerika'da Jane Addams'ın kurmuş olduğu Hull House faaliyeti; Edmond Desmoulin'in mektebinin yayınlarını takip eden ve bir küçük hareket haline gelen fikir. Bu fikrin siyasî tarafı yoktu. Bunu yapmak isteyenler yeni bir Türkiye kurmak gayesini güdenlerdi. Çünkü, 1908'den beri bütün ilerleme ve inkılâp taraftarı olan partiler ve hükümetler, aşağı yukarı üst tabakayla meşgul idiler. Yeni Türkiye kurabilmek için, çoğunluğu ziraatle meşgul olan köylüleri dikkate almak gerekiyordu. Bunu yapabilmek için, fertler arasında hayatlarını bu işe verecek idealistler lâzımdı. Buna en fazla doktorlar taraftardı. İlk seçtiğimiz yer Tavşanlı'dır. Dört doktor küçük sağlık merkezleri açarak işe başladılar. Bunların ilk ikisi Hasan Ferit'le Reşit Galip'tir. (Y.N.)

⁵ Rauf Bey (Rauf Orbay): Balkan Savaşı sırasında gösterdiği kahramanlıklarla Hamidiye Kahramanı olarak anılan Orbay, 1942-44 yılları arasında Londra büyükelçiliği yaptı.

⁶ Temsilcisi.

⁷ Tutukluyor.

ediyor, cezalara çarptırıyor ve bazan da Müttefik merkezlerinde fena halde dövüyorlardı. Evler zorla sahiplerinin elinden alınıyor, içeridekiler dışarıya atılıyordu. Müttefik tercümanlarının umumiyetle azınlıklardan olması, tabii onlara karşı çok kötü bir his uyandırıyor. Bu durum, bilhassa sakın yaşamaya alışmış olan İstanbullular'ı çileden çıkarıyordu. Fesler, kadın peçeleri yırtılıyor ve bütün bunlara karşı şehir halkı çok vakur ve sakın davranıyordu. Burada şunu da ilâve etmek gerekir ki, Türkler her türlü haksızlığı, hatta fenalığı affedebilirler, fakat onurlarına dokunulduğu zaman mesele bütün bütün değişir.

Türk basını Müttefikler'in sansürü altında olduğu için, bu olaylar gazetelerde pek az yer alıyor ve bu yüzden mübalâğalı¹ söylentiler ağızdan ağza dolaşıyordu.

Kolonel Heathcote Smythe, İngiliz Genel Karargâhı'nın en kudretli şahsiyetiydi. Bu adam, bir gün İstanbul'un hapisanelerini teftişe gitmişti. Bizim o günkü hapisanelerimizin çok feci bir durumda olduğunu kabul etmek lâzımdır. Ne var ki, buralara azınlıklar kadar Türkler de girerdi. Aynı zamanda buradaki mahpuslar² arasında siyasiler yer almazdı. Daha ziyade adam öldürme ve diğer suçlardan oraya gelmişlerdi. Şurası dikkate değer ki, Türkiye'de daima siyasî suçlular idama mahkûm olmakla beraber, adam öldürenlerin çok azı bu ceza-yı görürler. Kolonel, azınlıklara mensup bütün mahpusları o gün hemen serbest bıraktırdı. Bunların arasında kendi ailesinden iki kişiyi öldüren bir Ermeni olduğu gibi, Tokatlıyan'ın önünde Hayri Paşa'nın oğlunu tabanca ile sinsice vuran bir Rum da vardı. Bugünlerde Türkler'in hiçbiri silâh taşımamakla beraber Hristiyanlar'ın hepsine silâh verilmişti. İşte bundan dolayı, bilhassa Fatih ve Aksaray gibi büyük bir kısmı yangından harabe-ye dönmüş yerlerde çok acı vakalar oluyordu.

¹ Abartılı.

² Tutuklular.

³ Keder.

Bu aralık, harpten sonra her şeye karşı kayıtsız ve yeis³ içinde görünen Türk gençliğinde bir uyanma olduğuna dikkat ettim. Bu devirde Ocak'ta geçen birkaç konuşmayı iyi hatırlarım. Birkaç zabıt¹ İtilâf Kuvvetleri'nin² böyle anarşiye elverişli bulunmalarına hayretlerini gösterdiler; birkaç sivil de bütün askerlerin aleyhinde bulundu. Bir tanesi, bilhassa iyi hatırlarım, Garp medeniyeti denilen şeyin o zamana kadar daha insanî olduğunu söyledikten sonra, Bolşevizm'e³ karşı tek tampon olan bizlere bu muamelelerini çok şiddetle tenkit etti ve içlerinde insanlık olmasa bile kafalarında daha ileriye gören bir zekâ bulunduğuna beyhude⁴ inanmış olduğunu söyledi.

Halk arasında dolaşıp, herkesi dinlerken kadınların memleket meselesinde erkeklerden daha hassas olduklarına inandım. Hepsi birden tehlikeyi anlamıştılar. Çünkü onlar, siyasî sebepleri anlamasalar bile, yurtlarının tehlikeye girmesine karşı derhal isyan ediyorlardı. Beyoğlu tarafındaki yüksek sosyete kadınları, İtilâf Kuvvetleri'nin bu hareketine karşı halk arasında uyanan öfkeyi İtilâf zabitlerini davet ederek onlara anlatmaya çalışıyorlardı. Danslı partiler veriliyor ve İtilâf ordularının zabitleri elde edilmek isteniyordu. Belki bu zabitlerin üzerinde bir tesir yapmışlardı. Bunun görünürdeki neticesi birkaç evlenme ile nihayet buldu. Ben, kendim bu partilerden daima uzak kaldım. Daha çok, halk arasında dolaşıyordum ve görüyordum ki, çok konuşmamakla beraber, Türk kadınları hislerini kudretle ifade ediyorlardı.

Bu devre ait bu gibi sahnelere, en çok, tramvaylarda ve vapurlarda şahit olunuyordu. Bunların bazılarını anlatmak isterim. Buradaki azınlık kadınları bilhassa en aşağı sınıfa mensup olanlardı. Bunlar daima ikinci mev-

¹ Subay.

² İtilâf Devletleri: I. Dünya Savaşı'nı çıkaran İttifak Devletleri'ne karşı birleşen Fransa, İngiltere, Rusya devletlerine verilen ad.

³ Bolşevizm: Rus Sosyal Demokrat Partisi sol kanadı tarafından öne sürülen öğretisi. Proleterya devriminin ideolojisi.

⁴ Boşuna.

ki bileti aldıkları halde mutlak birincide otururlardı.

Biz, o zaman Bebek'te oturduğumuz için, İstanbul'a inerken çok zaman vapura binerdik. Bir gün, iyi hatırlarım, sarı esvaplı bir kadın yan kamaraya gelerek kadınları ite kaka sıkışıp oturdu. Biletçi, biletinin ikinci mevki bileti olduğunu söylediği zaman

— Ben İngilizler'le Fransızlar'ın himayesindeyim; hiçbir zaman birinci mevki bileti almam, diye bağırıp, biletçiye epeyce hakaret etti.

Biletçi gayet sakin bir şekilde:

— İkinci mevki kamara da var, sizi oraya göndereyim, dedi. Kadının birdenbire azarak (belki biraz da sinir hastasıydı) biletçinin yüzüne tükürmeye kalktı, yumruklarını kafasına indirmeye ve ağza alınmayacak küfürler savurmaya başladı. Ama biletçi onu yine de çıkardı.

On dakika sonra, bir polis ve bir müfettişle içeriye girdi. Kadın bağırıyordu:

— Biletçinin beni dövdüğünü söyleyiniz! Müfettiş bunun doğru olup olmadığını kadınlardan nezaketle sorunca, aralarından iki üç kişi bir ağzıdan:

— O, biletçiyi dövdü, dediler.

Müfettiş kadını dışarı çıkardı. Fakat herkes daha yerine oturmadan kadın tekrar geldi ve Rumca ağza alınmayacak küfürlere başladı. Aralarında Rumca bilen bir Giritli kadın heyecana geldi. Biraz sonra bütün kadınlar sövüşmeye başladı. Ben, meselenin kötüye varacağını düşünerek dışarıya çıktım, müfettişi çağırdım. Bu defa müfettiş kadını kolundan tuttu, sürükledi. Müfettiş, azınlıklardan olmasına rağmen vazifesini yapmayı biliyordu. Fakat çıkarken kadının tekrar dine, imana sövmesinden dolayı, o zamana kadar bir köşede oturan bir ihtiyar kadın birdenbire bayıldı. Çantamdaki kolonya ile başını, bileklerini ovdum, biraz sükûnet buldu, fakat durmadan ağlıyordu:

— Oğlum ne der? Fransızlar'ın yanında irtibat zabiti. Gayet nazik olduklarını söylüyor. Benim gibi ak saçlı ve

beş vakit namazında bir kadın dinine küfür edildiğini duyarsa ne yapabilir?

Ben bundan sonra hep ikinci mevkiye, bilhassa denize bakan tarafa gidiyordum. Birinci mevkideki bütün çekişmeleri çok soğukkanla seyretmiş olan ben, güverte-deki vaziyet karşısında da çileden çıkmaya başladım. Burada, umumiyetle, siyah çarşafı, fakat peçeleri kalkık işçi kadınlar otururdu. Bir şey söylemezlerdi. Bana daha aralarında yer verirdi. Fakat bu dıştaki sessizliklerine rağmen, Türk milletinin muhtemel akıbetini en çok onların hissetmemiş olduğunu sezdim.

Bu şirket vapurlarında, Bebek'ten gelirken, umumiyetle İtilâf Kuvvetleri'nin Boğaziçi'ndeki donanmalarının önünden geçerdik. Beni bu manzara o kadar sarstı ve belki de bunu yüzümden belli etmiş olacağım ki, yanımdaki, eli işten katılmış bir kadın elimi tutup:

— Bu da geçer, dedi.

İşte bu tesir altında, İstanbul'daki evime taşınmaya karar verdim. Bebek'te oturmamızın başlıca sebeplerinden biri, küçük yaşta olan oğullarımın Robert College'e gitmeleriydi. Fakat, çocuklarımın İstanbul'dan Bebek'e gitmelerini tercih edecek kadar irademi kaybetmiştim.

Burada başka bir olay anlatacağım ki, bu, Türk'ü şuur altı bir kuvvetle İstiklâl Savaşı'na sevk eden âmil-lerden¹ biridir. Bu defa, İstanbul semtinde, Eminönü'den son tramvaya binerek ablamın evine gidecektim. Biletçi galiba azınlıklardandı. Sıraya bakmadan içeriye azınlıkları alıyor, Türk kadınlarını itiyordu. Vakit çok geçti. Sokak fenerlerinin altında duran ihtiyar kadınların yüzlerinde, bana acı gelen bir şey vardı. Ben tramvaydaydım. Kapıya giderek bir ihtiyar kadını içeriye çektim ve ona yerimi vermek istedim. Biletçi buna o kadar kızdı ki, bilet kutusuyla beni itti ve sövmeye başladı. Ben daha ağzımı açmaya vakit bulmadan, erkeklerin oturduğu taraftan, perde açıldı ve kudretli bir ses öfkeyle bağırıdı:

¹ Etkenlerden.

— O kadına küfür etmeyi bırak, yoksa vuracağım! Döndüm, baktım. Uzun boylu, şişman, orta yaşlı bir Türk subayı idi. Eli pantolonunun cebindeydi. Orada da tabanca var mıydı, yok muydu bilmiyorum. Fakat, bu, kısa burunlu, büyük gözlü adamın yüzünü hiç unutmadım. Biletçi o kadar korkmuştu ki, polis çağırmaya bile cesaret edemedi. Tramvay İstanbul'un sessiz ve karanlık sokaklarından sükûnetle geçti. Acaba kimdi? Bu yeis ve felâket arasında, hiç bilmediği bir kadını korumak için, kendini tehlikeye atan bu adama karşı içimde ebedî bir minnet uyandı. Türbe'de tramvaydan indiğim zaman dizlerim titriyordu.

Galiplerin dar görüşü ve siyasetleri neticesinde hâsıl olan iç durumumuza karşı hepimizin isyanı, aklı başında ve durumu anlayan bir Batılı ile konuştuğumuz zaman biraz değişirdi. "Adalet duyguları olmasa, yalnız sağduyuları olsa, hareketlerini muhakkak değiştirirler," diyorduk. Ben, kendim ırk ve din ayrılığına bakmadan bu şamatalı politika dünyasında daima insanların birliğine inanıyordum. Bu sebepten Batılılar arasında bizim gibi düşünen birisini görünce, içimde bir ümit uyanıyor, fakat çok sürmeden sönüp gidiyordu. Bunların arasında, ilk gördüğüm ve adını hatırlayamadığım bir İngiliz miralay¹ vardı ki, onu Kız Koleji'nde, tarih hocası olan Doktor Miller adlı kadınla çay içerken görmüştüm. Makedonya'da savaşmıştı ve Türk köylüsüne karşı büyük bir sevgi besliyordu. Düşüncesinde de, hareketinde de bir Türk'ten farklı değildi. Geçici bir sükûn veren bir Batılı da Mister Philip Browne' dı. Türkiye'ye mütarekeden sonra, Amerikan mümessili olarak gelmişti. Hatıratımın birinci cildinde, ben talebeyken bu adamın Robert College'de hoca olduğundan bahsetmiştim. Kendisi aynı zamanda Başkan Wilson'un on dört maddelik prensiplerine iman etmişlerdendi.² Türk olan her şeyi seviyordu. Dünyadaki zihniyetin yirmi milyon halka karşı aldığı vaziyete muhalifti.

¹ Albayı.

² İnanmışlardandı.

Miſter Philip Browne, 1908'den evvel Damat Ferit Paſa'nın¹ dostuymuſ, 1918 Aralık ayında Paſa'yı görerek Türk milleti namına vaziyet almasını tavsiye etmiſ. Abdülhamid devrinde liberal ve demokrat olan Ferit Paſa, ſimdi tekrar Sultan Vahdettin'in ſahsında bir mutlakiyet kurmaya alıſıyordu.

İleri grſn en büyük emaresini² bu devirde Dr. Gates bir yazıyla ifade ediyordu. Kendisi çok ateſli bir Hristiyandı ve Ermeniler'in can dostuydu. Durumu tetkik için Adana'ya ve civarına giderek dolaſtı. Dndg zaman, Ermenistan'ın bu kadar küçük bir azınlıkla Türkiye'nin güneyinde kurulamayacağını açıkça belirtti. Tabi, buna karſı Ermeni basını çok ſiddetli bir dil kullandı. Ne yazık ki, Dr. Gates sözlerini Paris'te hazırlanan Barıſ Konferansı'nda dinletemedi.

Türkiye'yi aralarında paylaſmayı dſnen Batı politikacıları memleketimizin i durumundan çok cesaret alıyorlardı. Hiçbir zaman Türkiye bu kadar parçalanmaya ve yok olmaya elveriſli grnmemiſti. Padiſah kendine kuvvet verebilecek herhangi bir yabancı devletle birleſmek istiyor, bilhassa İngilizler'in himayesine taraftar oluyordu. Tarihimizde aptal, sarhoſ ve kötü padiſahlara tesadüf edilmemiſ değildir. Fakat Osmanlı hanedanından hiçbiri sırf kendi kudreti ve rahatı için memlekette bir yabancı egemenliği istemiſ değildir. Bununla beraber, galip devletlerden biriyle iſ birliği yaparak memleketi kurtarmak fikrinde olan vatanseverler de vardır. Bilhassa İttihat ve Terakki'nin muhalifi olan İtilâf Partisi arasında akılı baſında olduğu muhakkak insanlar vardır. Bu devrede Padiſah, Meclis'i kapatmayı dſnyordu. Mustafa Kemal Paſa'yı elde ederek Parlamento'yu kapatmak ve ardından bir mutlakiyet kurmak istiyordu.

İzzet Paſa kabinesi dſp de Tevfik Paſa kabinesi iktidara gelince, Meclis'i kapatmak meselesi kuvvetle

¹ *Damat Ferit Paſa*: Osmanlı sadrazamı. Sevr Antlaſması'nı imzaladı, Anadolu'da kurtuluſ için savaſanları asi ve eſkıya ilan etti, Talât ve Cemal Paſa'ları gıyaben idama mahkûm ettirdi.

² Belirtisini.

canlandı. Meclis'in çoğunluğu bu devrede İttihatçı idi ve harbe girdikleri için, umumî efkâr¹ onların aleyhindeydi. Şurası gariptir ki, Millet Meclis'i olan bir memlekette o meclis ne kadar yanlış hareket ederse etsin, halk yine onu meclissiz hükûmete tercih eder. İşte bundan dolayıdır ki, İtilâfçılar'la İttihatçılar da halkın gözünden düşmüşlerdir.

Tevfik Paşa, Meclis'i kapattı. O devirde, Mustafa Kemal Paşa'yı sevmeyenler Padişah'ın bu hareketini Mustafa Kemal Paşa'dan cesaret alarak yaptığını ileri sürdüler. 1926 Nisan'ında, Mustafa Kemal Paşa'nın *Milliyet*'te yayınladığı hatıralarından bazı parçaların meâlini² almak doğru olur:

Kendisi orada, Fındıklı'ya (Millet Meclisi binasına) ilk defa gittiğini ve mebuslarla konuştuğunu anlatır ve Tevfik Paşa'nın kabinesine güven oyu vermemelerini tavsiye ettiğini söyler. Buna rağmen Tevfik Paşa'ya güven oyu verilmiş ve o cuma günü Mustafa Kemal Paşa, Padişah'la konuşmuştur. Bu uzun mülâkattan bahsederken, Mustafa Kemal Paşa, Padişah'ın ordudaki zabıt ve kumandanların kendisine karşı olup olmadıklarını sorduğunu söyler.

İstanbul'a birkaç gün önce dönmüş olan Mustafa Kemal Paşa böyle bir aleyhtarlığa sebep olmadığını söylemişse de, Padişah böyle bir şeyin gelecekte de olup olmayacağını sormuş. Mustafa Kemal Paşa buna ne cevap verdiğini söylemiyor. Fakat, anlaşılan Padişah'ın ifade etmemekle beraber, gelecekte Mustafa Kemal Paşa'nın orduyu kendi aleyhine çevirmemesini sağladığı hissi uyanıyor. Bu mülâkat bir saat sürmüştü.

Bu tarihî cuma günü, Mustafa Kemal Paşa ile konuşurken Padişah, hekimi Reşat Paşa'yı Rauf Bey'e göndererek onunla da konuşmak istediğini söylemiş. Rauf Bey, o zaman Bahriye Nazırı değildi.

— Benim vaziyetim mesul³ bir adam vaziyeti değil. Ben alelâde bir vatandaşım, Zat-ı Haşmetleri'ne söyleye-

¹ Kamuoyu.

² Anlamını.

³ Sorumlu.

cek hiçbir şeyim yoktur. Fakat beni bir subay sıfatı ile görmek isterlerse, emrederler, demiş ve gitmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu mülâkatından iki gün sonra Meclis kapatılmış ve Mustafa Kemal Paşa da Padişah'a ordunun bu hareketi tasvip edeceğini söylediği hakkında rivayetlerin döndüğünü işitmiştir.

Aynı zamanda millî bir hareket, memleketlerinde bir Ermenistan kurulması ihtimaline karşı Şark'ta şiddetli surette uyanmıştı. Kâzım Karabekir Paşa,¹ o zaman, memleketimizde tek hatırı sayılabilir Türk ordusunun başında bulunuyordu. Kendisi, aynı zamanda, İtilâf Kuvvetleri'nin Şarkî Anadolu'da bir Ermenistan kurmaları ihtimaline karşı halkı silâhlandırıyor. O tarihte, İzmir'de henüz Yunan ordusu yoktu. Fakat Şark'taki kuvvetli hareket Padişah'ı korkutmuş, Mustafa Kemal Paşa'yı, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu tehlikeli isteğini önlemek için oraya göndermişti. Mustafa Kemal Paşa, Şark kuvvetlerimizin umumî müfettişi olarak 1919 Nisan'ında doğuya gönderildi.

Benim ve herkesin Mustafa Kemal Paşa hakkındaki fikrimiz bu devrede şöyle ifade edilebilir: Çanakkale'de Anafartalar kahramanı, Padişah'ın Yaveri ve harikulâde bir zekâ ve ihtirası olan bir insan diye tanınıyordu. Ben kendisini birkaç defa Babıâli'de görmüştüm. Şahsiyeti ve iradesi, inkâr edilemeyecek bir görünüşü vardı. Doğu Anadolu'ya, oradaki kuvvetleri yatıştırmaya gönderdiklerini işittiğim zaman ihtirası hakkındaki fikirlere hiç inanmadım. Türk'ün istiklâlini koruyacak bir vaziyet aldıktan sonra, Türk milletinin kendisine en büyük mevkii vereceğini tabii görüyordum.

Bütün dünyada kuvvetli bir tesir yapan ve yenilmiş milletlere biraz ümit veren Wilson Prensipleri bizde de büyük tesir yaptı ve İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti tanınmış yazarlar ve avukatlar tarafından kuruldu. Galiplerin yenilen milletlere hiçbir taviz verme-

¹ Kâzım Karabekir: Milli Mücadele kahramanlarından. Asker, devlet adamı.

yecekleri hissediliyordu. Taksim faciasına uğrayan Türkiye, tabii olarak, dikkatini Wilson gibi hiçbir ülkeye göz dikmeyen adamın tarafına çevirdi. Gazete mümessilleri Vakit Matbaası'nda toplanarak, Paris'te bulunan Wilson'a bir muhtıra göndermeye karar verdiler. Bu muhtıranın esası: Amerika'nın Türkiye'ye evvelâ muayyen¹ bir zaman için barış temin etmesi, yani taarruzdan korunmasını sağlaması, aynı zamanda Türkiye'ye iktisadî yardımda bulunması, bu yıllar esnasında Türkiye'ye müte-hassıslar² göndererek yeni bir rejim kurması ve iç kalkınmayı sağlamasından ibaretti. Cemiyet, 1918 yılı Kasım ayında kuruldu. İki ay içinde de ortadan kalktı. Çünkü, Doğu Anadolu ta başlangıçtan beri bunun aley-hindeydi.

Erzurum'da, 1919'da, Ruslar'ın Ermeni Generali Ant-ranik halkı göçe zorlayan kıtaller yaptırmıştı. Amerika'nın sadece bizim Ermeniler'e karşı daha önceden (ta Abdülhamid zamanından beri) yapmış olduğumuz kıtal ve tehcirlerden dolayı tamamen Ermeni taraftarı olduğu görülüyordu. Bundan dolayı, Doğu Anadolu, Amerika'yı tehlikeli görüyordu. Halkın Amerika'ya karşı bu devirdeki hislerini Erzurum Kongresi'ndeki³ bir hadise ifade eder. Burada, Mustafa Kemal Paşa, Türk toprakları üzerinde gözü olmayan büyük bir devletin bize iktisadî, teknik ve siyasî yardım etmesi lüzumundan söz etmişti. O zaman İngiltere, Fransa, hatta İtalya da Türk topraklarını işgal etmiş bulduklarından, bu teklifin Amerika'yı kastettiği hissediliyordu. Erzurum Kongresi'nde Doğu Anadolu'yu temsil edenlerden biri ayağa kalkarak, Mustafa Kemal Paşa'nın hangi devleti kastettiğini sormuştu. Siyasî meselelerde çok hassas olan Mustafa Kemal Paşa, Doğu Anadolu'nun Amerika'ya karşı hislerini sezdiği için hangi devleti kastettiğini söylememişti.

¹ Belirli.

² Uzmanlar.

³ *Erzurum Kongresi*: Kurtuluş Savaşı'nın hemen başında, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Sultanisi'de toplanan kongre.

Bütün bu karışık meseleler arasında bir de yetimhanelerdeki Türk çocukları meselesi vardı. Bu feci bir vaziyet almaktaydı. Vaktiyle öldürülen Ermeniler'in çocukları bazı Türk yetimevlerine götürülmüş, Müslüman ve Türk olarak kaydedilmişlerdi. Bunun bir misalini hatıralarımın birinci cildinde Ayıntura yetimevinde geçen bir hadise münasebetiyle anlatmıştım. Şimdi de Ermeniler aynı şeyi yapıyor, ana babaları öldürülen yahut göçe zorlanan Türk çocuklarını toplayarak Ermeni yetimevlerinde Ermeni çocuğu olarak kaydediyorlardı. Bunlardan birincisi Ermeni Kilisesi'nin Kumkapı'da topladığı Türk çocuklarının bulunduğu yerdir. Bu durum karşısında Amerikalılar da Bebek'de Near East Relief Center (Yakın Doğu'ya Yardım Merkezi) adı altında bir müessese kurmuşlardı. Orada hangi çocukların Türk ve Müslüman, hangilerinin Ermeni olduğunu ayırt edeceklerdi. Çocuklara iyi muamele edilmesine rağmen birçok Türk çocuğu Ermeni olarak kaydedilmişti. Bu Bebek'teki müesseseyi tetkike Nakiye Hanım bizim tarafımızdan memur edilmişti. Fakat o da, Türk çocuklarının kayıtları harp esnasında yanmış yahut kaybolmuş olduğundan, bir şey yapmaya muvaffak olamayarak bu işten çekildi.



Edebiyatımızın öncü kadın yazarlarından Halide Edib Adivar, üretken kalemiyle yaşadığı çağın bir portresini çizmiştir.



Mustafa Kemal Paşa da Eskişehir civarında dolaşıyordu. Vaziyetimiz, hakikat, en tehlikeli bir hal almış bulunuyordu. Ankara'ya muvazi olan tren hattı Yunanlıların eline düşmüş, biz de Orta Anadolu'da kapalı kalmıştık. Artık, başı bozuk kuvvetlere son vererek muntazam ordu kurmak hayati bir zaruret halini almıştı.

Halide Edib Adivar, çocukluk günlerinden başlayıp 1918 yılına kadar geçen anılarını *Mor Salkımlı Ev* başlığıyla kaleme almıştı. *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, bundan sonrasını, 1918'den 1923 sonlarına kadar olan dönemi anlatıyor. Kurtuluş Savaşı sırasında yaşananlar, yazarın gözlemleri, canlı ve etkileyici bir anlatımla okura sunuluyor.

Türk'ün Ateşle İmtihanı, o günleri yaşayan bir aydın olarak Halide Onbaşı'nın içten anlatımıyla yakın tarihimize ışık tutuyor.

Kapak resmi: MEHMET RUHİ AREL

ISBN 978-975-07-0891-6



9 789750 708916